

„A magyar eposzragyürkőzés...”

Illyés népszemléletéről az eposz tükrében

„Naplót természetesen sohasem írtam. E szóhoz ezeknek a lapoknak csak anynyi a közük, hogy zömüket egy-egy élmény végén még aznap, azon melegében vettem papírra, nemigen törődve megmunkálásukkal, még kevésbé műfajukkal; majd holnap meglátom, mit érnek, gondoltam. Másnap a kikészített fehér lapra a tisztázás helyett új hevenyészés került. [...] Előnyük, hogy akár az időt, ezeket is bárhol el lehet kezdeni. Aki olvasásukba fog, ott veheti fel a fonalat, ahol akarja...”

Születése napján, 1938. november 2-án keltezi ezeket a sorokat kiadásra szánt összegyűjtött írásai elé Illyés Gyula, mely gyűjtemény *Magyarok* címmel jelenik meg. „Személyes jegyzetei”, esszék, cikkek, tanulmányok, „úti tünődések” (Sütő Andrástól kérve kölcsön a műfaji meghatározást) alkotják ennek a gondolatgazdag könyvnek a betéteit. A látszólag fonál nélküli, innen-onnan összegereblyézett szövegek ugyanakkor „egy irányba mutatnak”, valamennyi a „végén egy kérdésre bogozódik”.

„Magyaroknak szól, egymás között, néha kíméletlenül”, adja sommáját szándékának Illyés. S valóban, minden írás, legyen az szociológiai-szociográfiai természetű, múltban járó történeti áttekintés, lélektani tanulmány, irodalmi eszmefuttatás, valamennyi minket, magyarokat akar megfejteni. A magyar néplélekhez akar közel kerülni.

A kötet egyik esszéjében Csokonai kortársáról, Fazekas Mihályról emlékezik meg a portré műfaját messze meghaladó lírai remeklésében. A *Lúdas Matyi* szerzőjének utolsó éveit s egyszersmind Fazekas előtti főhajtását ezekkel a gondolatokkal zárja: „Fazekas mindezt (mármint a Lúdas Matyit – Gy. Sz. A.) 1804-ben írta. Utána mind kevesebbet írt. Olyan költő volt, akinek csak társaságban van kedve énekelni. Barátai sorra elhaltak. Ő maga 1828-ban halt meg tüdővészben. Nevét gyorsan elhomályosították az új költők, akik már nem a népről, hanem a nemzetről énekeltek. Avult lett mellettük, jóllehet, mindnyájuknál modernebb volt. Tisztaszemű és bátor. Hiszem, közeleg a kor, amely ismét értékelni tudja, azaz fel tud emelkedni hozzá.”

GY. SZABÓ ANDRÁS (1953) előadóművész, író. Utóbbi kötete: *A végakarát* (2018).

Sziporkázón szellemes, egész kérdéskört tisztába tevő mondatát a felületes olvasó talán észre sem veszi. A könnyed, elegáns mondatfűzésben eltűnni látszik a meggondolkodtató észrevétel. Pedig ott van, ott sűrűsödik az ítélet abban a spontán, látszólag hevenyészve odavetett megjegyzésben, miszerint Fazekas „névét gyorsan elhomályosították az új költők, akik már nem a népről, hanem a nemzetről énekeltek”. Csak nem a nemzet (1828-at írunk), a reformkor költőit szinte egyedüli oromzatként megtestesítő Vörösmartyra gondolt bújtatott közlésében Illyés? De bizony rá.

Az epikai mű, a *Zalán futása* – ezt a felismerést az irodalomtörténet már rég a magáévá tette – több évtizedes olvasói igényt elégített ki; Árpád vezérnek egy irodalmi alkotásban, lehetőleg eposzban való megjelenítése legalább annyira foglalkoztatta a korabeli íróársadalmat, mint Anonymus kilétének megfejtése.

Ráday Gedeont élete végéig fogva tartja egy hősköltevény megírása hon-szerző Árpádról; terve sosem véglegesült. Alkotói törekvésében Virág Benedeket is kísérti a honfoglalás eposzának Vergilius nyomán történő megteremtése, de csak a bevezető sorokig jut el tárgya megvalósításában. 1822-ben egy fiatal, mindössze 25 éves (Vörösmarty is ennyi idős a *Zalán futásának* megjelenésekor) erdélyi pap, későbbi unitárius püspök, Aranyrákosi Székely Sándor tollából lát napvilágot egy figyelemre méltó eposz, mely a mondaszálak laza felhasználásával, nagy költői leleménnyel ír a hunok Erdély országban történő megtelepedéséről. Műve *A székelyek Erdélyben* címet kapja, s már csak azért is említésre méltó, mert a magyar mitológia istenei közül itt szerepel először Hadúr, ezzel a névvel, aki majd a Zalán futásának lesz küldetéses alakja.

A reformkori magyar irodalmi élet lelkes szervezője, a könyvtáralapító és lapkiadó, a magyar színjátszás érdekében végsőkéig elmenő Kultsár István (1828-ban halt meg, mint Fazekas) egy 1802-es levelében ezt írja Csokonainak: „Egyszersmind Árpád vagy a Magyarok letelepedése is figyelmessé lett... – Már előre halhatatlanságot ígér szándéka, véghezvitele...”

Nem az első levele ez Kultsárnak, ösztönözte ő már korábban is a költőt a mű megírására. Kevés sikerrel. Csokonai már 1796-ban hozzáfog az *Árpádiász* megírásához, de nincs kedve eljutni befejezéséig. Idegen tőle a téma, küszködik vele, ötvenegy sor kerül ki tolla alól.

*Rettentő hadakat, vért és egy nemzeti szörnyű
Bajnokot éneklek s a bús hadak istene bátor
Hét fő hadnagyait, kik a maga lakta helyéről
Egy isten vezetése alatt bújdosni kiindúlt,
S mind földön, mind a vizeken, mind ellene támadt
Harcaiban nagyokat szenvedt európai legszebb
Nemzetet a Pannon boldog mezejére vezették!
Mint a cserje között a tölgy, mint a kiderült éj
Apró csillagi közt a hold, úgy fénylik ezek közt
Nagy születésével s felséges tettei méltó*

*Fényivel a szörnyű Árpád – az az isteni férfi,
Akinék áldja porát még a késő maradék is.*

Istenáldotta tehetsége, melyet szinte minden műfajban sikerrel fűrösztött, itt felmondja a szolgálatot. Töredékben maradt sorait olvasva mindvégig érezzük a vajúdás kényszerét, a kínlódó igyekezetet. Hol lehet a hiba? A téma megválasztásához szinte előírtan szükséges emelkedettség erőltetésében, az ugyancsak kötelezően elvárt ünnepélyes, komor tónus már-már modoros túlhangsúlyozásában? Talán nem járunk messze a kérdések megfogalmazásával a válaszadáshoz.

Amikor a korábban idézett észrevételelt Illyés Fazekas kapcsán megfogalmazza, ugyanabban az évben, 1936-ban már készen áll Petőfi-monográfiája. A két írás születése összeér. Egyazon belső indíték segíti a Lúdas Matyi írójának emléket ébresztő, s a mindenek fölött vállalt költőelőd vallomásos méltatását. Mindkét írás háttérben nép és nemzet problematikája, a reformkor által először terítékre tett fogalmak politikai, közjogi, kulturális tisztázásának igénye húzódik meg. A *Magyarok* előszavában Illyés céloz arra, hogy kérdései egy-egy mag köré csoportosulva, külön fejezetet kaptak művei sorában; ezért is önállósulhatott Petőfi-könyve, s nyerhetett kivételes hangsúlyt a *Magyarokon* belül Fazekas méltatása. Nem titkolt kiindulópont, hogy Petőfit Illyés Fazekas egyenes ági örökösének tartja, irodalom-felfogásuk, az e mögött álló nép- és történelemszemlélet, az odáig csak Csokonainál tapasztalt friss, eleven „népből jött” hang rokonítja kettejüket.

És még valami, ami ebből következik, valóságérzékelésük hasonlóságának kimutatható közvetett argumentuma: viszonyulásuk az eposzhoz, mely esetükben korántsem irodalmi kérdés, vagy nem csak az.

Egy 1835-ös Debrecenben készült mángorló felirata szerint a nép már készen állt arra, hogy a nemzet részének tekintse magát: „Míg lesz magyarnak testiben vér-ere, sérthetetlen marad Országunk Czimere.” Ezek azok az évek-évtizedek, melyekben a nemzeti érzés a nép körében is általánossá válik. De vajon hogy gondolkodott erről az igény-bejelentésről a nemzet tartóoszlopaként számon tartott nemesség? Mert azért „Párducos Árpád” eposzbeli eljövételét mintegy öngazolásul, utólagos megerősítésként, mégiscsak ők várták elsőbben. Az inszurrekció korát ébresztő, nemesi-nemzeti múlt ihletésében született epikai költeményben nincs szerepe a népnek. A betűvetés és az olvasás tudományával ekkor még csak egyedeiben ismerkedő nép ugyancsak megütődött volna azon, hogy az eposz indázó történetében nem szántak neki érdemleges szerepet. „Hadról”, „Magyarokról”, „Seregekről” olvasunk Vörösmarty bővízű, poétikailag mesterfokon megoldott soraiban, de a vitézek, daliák, leventék parádés felvonultatásában villanásnyi hely sem utal a nép fiaira. A *Szigeti veszedelem* nép- és történelemszemléletéhez viszonyítva ez mindenképp visszalépés, s talán ezzel is függ össze, hogy a csaknem két évszázaddal korábban keletkezett Zrínyi-eposz recepciója lényegesen kedvezőbb képet mutat Vörösmarty hőskölteményénél. A *helység kalapácsa* Illyés értelmezésében „nem egy stíldivattal fordul

szembe, hanem egy egész irodalmi korszakkal. Gúnyolni a tehetségtelen utánzókat gúnyolja, de belső magatartása azok ellen szól, akik a magyar múltban csak a főrangúaknak nyújtanak babért és eposzt, a népnek soha... A helység kalapácsában az a szép – írja –, hogy vitéz Csepü Palkó, a tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolója természetesebben, magához illőbben viseli Árpád kacagányát, az epitheton ornansok varrottasát, mint az, akinek válláról ráadták.”

Aztán még egy elevenbe vágó, beszédes sor ugyancsak a monográfiából: „Jellemző, hogy a magyar eposzragyürkőzés elején is – a *Békaegérharc* – és végén is egy-egy paródia áll, és ezek a legmagyarabbak, ezek fejeznek ki legtöbbet a lélekből is és a valóságból is.”

A paródia, az élc, napnál világosabban Vörösmarty és köre ellen irányul, de Vörösmarty a kortársak visszaemlékezésében nem sértődött meg a vígeposzba foglalt kritikán, öt hónap múlva, a *János vitéz* felolvasásán már szent a béke közöttük.

Hogy mennyire egyazon elv alapján, ma úgy mondanánk „életelvű” irodalomszmény jegyében ítéli meg Illyés Fazekas és Petőfi vígeposzait, arra bizonyosság az is, hogy Petőfi munkájában a művön végigvonuló góbéság szinonimájaként emlegeti a „Lúdas Matyiságot”.

„Eredeti magyar regé négy felvonásban” – talán ebben az egyben lódított az igazságon a *Lúdas Matyi* szerzője. Illyés erről is beszél: a mese nagy valószínűséggel francia eredetű, mellyel még hosszú katonáskodása idején, Franciaországban találkozhatott Fazekas. Az idegenből hozott történetet azonban minden elemében magyarrá formálta az által, hogy hőisében egy magyar jobbágyfiú érzés- és gondolatvilága mozgatja a cselekményt, hogy hiteles, érzéketes képet ad a főhős szűkebb és tágabb környezetéről, az ott élők észjárásáról. „A valóságból párolta ki a művészetet”, s hitet tett egy olyan életöszön mellett, mely egyszerre volt népmesei kíváncsi, s mélyen elementáris, a valóságban gyökeröző megnyilvánulás.

A „legnemzetibb eposzunkat” üdvözli a *Lúdas Matyi*ban, melynek „világfel fogása éppoly tiszta, akár nyelve, melyet szintén egy életen át tanulmányozott és védett. Első sorától kezdve a kétségtelen remekművek elevenségével és biztonságával csillog, nevetet és lázít. Megállíthatatlan hatására jellemző, hogy egy-kettőre szétömlik a nép közt, a magyarság rétegeinek legkedvesebb olvasmánya lesz...”

A korabeli olvasók nyilván átéreztek mindezt, jóllehet az eposz orruk előtt lejátszódó tartalmi és formai útkeresését, a műfaj átalakulásának összes hozadékát csak a literátorok igen szűk rétege tudatosította.

A többség bizonyára feltette magában a kérdést: hát így is lehet írni, ennyire egyszerűen, és ilyen útszélen felszedett forgácsokról? S arra is gondolhattak, hogy a költő hangja, ez az élőbeszéd könnyedségével megnyíló hang, mely kerül minden manírt és magasztosságot, hátha nem is a szerző hangja, aki már nem a népet beszélteti, hanem – talán – magáé a népé.